

Izet Beridan PORODICA I RAT

Fakultet političkih nauka Univerziteta Sarajevo
Sarajevo, 2018., 476 str.

Hrvoje Nemet savjesno je sastavio kazala i bilješke o autorima.

* * *

Ne sjećam se kada sam čitao knjigu s olovkom u ruci i podcrtavao rečenice. To je zato što su autori u ovoj knjizi vješti pisanju i govoru. Iako u knjizi ima korisnih podataka i statistika, to je knjiga u kojoj su riječi oruđe, pa su rečenice i citati povod da se čitatelj zamisli. Meni su bili povod da mi misli krenu uz teme koje čitam. Doista, zar je protestantizam i jesu li reformističke Crkve različite od naših tradicionalnih dominantnih religija? Jesu, moj je dojam, u nastojanju da slijedim poruke tekstova. Religija prema dominantnim obrascima zatvorila se svijetu, pobjegla u ceremonije i fraze ezoteričnih jezika koji ne korespondira sa stvarnosti. Usprkos svim namjerama duhovnih vođa i uzora, obrasci i dogme te birokracija prevladaju nad plemenitim ciljevima Objave. Protestantizam kao da je otporniji na tu rutinizaciju vjere i dominaciju hijerarhije. Vjernici su usmjereni na pismo i zajednicu, na krutu vjeru koja apelira na svijest i poslušnost Bogu. U povijesnom kontekstu, jer protestanti su u našoj povijesti bili smatrani neprijateljima ili barem drukčijim zajednicama, nije bilo lako zadržati identitet i zajednicu.

U mnogim detaljima primjećuje se ta diskriminacija. Treba se dičiti sposobnošću da se vjera uklopi u moderni svijet bez histeričnog osjećaja da je nešto drukčije ili novo, krivo ili prokletu. Ovo je knjiga koju je zanimljivo čitati, a koja ostavlja slobodu da se pročitano iskoristi kao katalizator za vlastiti stav.

Josip Kregar

Knjiga Izeta Beridana, redovitoga profesora Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Sarajevu, pod naslovom *Porodica i rat* obseže 476 stranica i uz Predgovor (5-8), Uvod (9-12), Zaključna razmatranja (341-378), Prilog (379-392), Popis literature i izvore (393-400), Završno poglavlje (401-474) i Bilješke o autoru (475) ima šest zasebnih, ali međusobno neraskidivo povezanih, poglavlja. Knjiga se sastoji od dva dijela i nastajala je u posebnim okolnostima. Prvi dio završen je 1996. nakon dugotrajnih teorijskih i empirijskih istraživanja, koja je autor poduzeo da bi istražio utjecaj rata na obitelj "kao najstariju i najstabilniju socijalnu grupu u ratu kao izuzetnoj i najtežoj socijalnoj situaciji" i obiteljske odnose, kao i funkciju obitelji u ratnim okolnostima i njezine prilagodbe uvijek novim i posebni(ji)m ratnim okolnostima. Upravo stoga ova knjiga može i treba biti važna i za Hrvatsku, jer se bavi obiteljima koje su na početku srbijanske agresije na Hrvatsku svoje utočište našle u Sarajevu (gdje su bile smještene hrvatske izbjeglice iz Hrvatske), odnosno u okolici Sarajeva, u mjestu Pale (gdje su bile smještene srpske izbjeglice iz Hrvatske). Među tim izbjeglicama nalazio se i dio muslimanskih (bošnjačkih) obitelji, koje su zajedno s hrvatskim obiteljima izbjegle iz Istočne Hercegovine, gdje su na početku 1991. već bila započela ratna djelovanja. Zapravo, napadom crnogorskih rezervista uz pomoć jedinica tzv. Jugoslavenske narodne armije (JNA) na hrvatsko selo Ravno u općini Trebinje, između 2. i 6. listopada 1991., započeo je rat u Bosni i Hercegovini.

Zahvaljujući radu ponajprije u Komisiji za prikupljanje činjenica o zločinima sa sjedištem u Sarajevu, a potom od 1992.

u Institutu za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnoga prava, također u Sarajevu, autor ove vrijedne studije mogao se upoznati s rezultatima istraživanja fenomena zločina i genocida na cijelom području Bosne i Hercegovine. Međutim, rad na ovoj temi tražio je odmak od emocija. No, unatoč svemu, na temelju prikupljene građe autor je rad uspio završiti i 1996. na Fakultetu političkih nauka u Sarajevu obraniti doktorsku disertaciju pod naslovom "Porodica i rat".

Kako su rezultati Popisa stanovništva provedenog 2013. godine objavljeni – zbog nacionalno-političko-stranačkih sporenja – tek 2016. godine, tek tada je bilo moguće provesti usporedbu stvarnoga stanja prema Popisu iz 1991. godine. U tom smislu prvi je dio knjige zapravo disertacija bez ikakvih izmjena, dok je u drugom dijelu knjige pod naslovom *Završno poglavlje* autor dao vlastiti osvrt na poslijeratno stanje u Bosni i Hercegovini, posebno u pogledu političkih i ekonomskih procesa, zatim sigurnosti i demografskih kretanja, uzimajući u obzir regionalni karakter uz istodobno uspoređivanje s globalnim kretanjima.

U svojem istraživanju prof. Beridan je pošao od glavne pretpostavke da su socijalne funkcije obitelji i oblik njezina sudjelovanja u ratu determinirani povijesno-političkim odnosima i karakteristikom rata, sociodemografskim stanjem, strukturom te karakteristikama i ponašanjem obitelji u ratu. Iako se vremensko određenje predmeta istraživanja ne može praktički odrediti – jer nije bilo vremenâ bez ratova ni obitelji koje u tim ratovima nisu stradavale – autor ga, uzimajući u obzir povijesnu retrospektivu utjecaja rata na obitelj i njezine funkcije, smješta na početak velikosrbijanske agresije 1991. i 1992.

godinu, i to na prostor Hrvatske i Bosne i Hercegovine. Istraživanje je provedeno na tri razine: individualnoj, grupnoj (koja će dominirati) i institucionalnoj. U istraživanju se služio metodom analize sadržaja, historiografskom metodom, metodom promatranja, metodom studije slučaja, upitnikom i intervjuom.

U drugom dijelu rada *Teorijsko-historijski aspekti odnosa porodice i rata* autor daje ponajprije kratak prikaz odnosa prema obitelji i njezinim funkcijama općenito u društvu u klasičnim i suvremenim sociološkim teorijama, potom nas upoznaje s različitim teorijama o ratu, s obitelji i ratom kroz povijest, a u trećemu dijelu *Oblici socijalnog grupiranja obitelji i rat* upoznao nas je s krvnobiološkim, teritorijalnim, profesionalnim i globalnim grupiranjem kao značajkama agresije na Hrvatsku i Bosnu i Hercegovinu 1991.–1995. godine. U četvrtom dijelu *Socijalne funkcije obitelji i rat* autor nas upoznaje s oblicima sudjelovanja obitelji u ratu (obitelj je uvijek objekt, a ne subjekt rata), njezinim socijalnim, zatim reproduktivnim, biološko-seksualnim, ekonomskim, emotivnim, kulturno-ideološkim, odgojno-obrazovnim i zaštitnim funkcijama, kao i transformacijom tih funkcija u ratu.

U petom dijelu *Sociodemografsko stanje, struktura i unutrašnji odnosi u porodici i rat* dr. Beridan govori o srodstvu obitelji i ratu, o seoskoj i gradskoj obitelji i ratu na području sela i grada te o obiteljskom sistemu i ratu. Šesti dio posvećen je analizi karaktera rata i njegovih posljedica po obitelj. U poglavlju se navode podatci o gubitcima obitelji u ratu, migracijama i međunarodnom pravu, koje se može primijeniti na obitelji koje su se našle u vihoru rata.

U *Zaključnim razmatranjima* autor predočuje razmjere stradanja obitelji u ratu 1991.–1995. To ranije nije mogao učiniti jer je tek 2016. godine Državna agencija za statistiku objavila rezultate Popisa stanovništva u Bosni i Hercegovini provedenog 2013. godine te polazi od postavke da su zbog ratnih djelovanja, od-

nosno zbog velikosrpske agresije, mnogi regionalni obiteljski sustavi u Bosni i Hercegovini "kao stabilni oblici" grupiranja u cijelosti pokidani, što se na najbolji način vidi na bošnjačkim obiteljskim sustavima Srebrenice i Žepe. Riječ je o obiteljskim sistemima "koji su najbrutalnijim načinom oštećeni, pomjereni sa svoga teritorija, rasuti po slobodnim dijelovima države", o sistemima u kojima je ubijen vrlo velik broj pojedinaca, a mnogi su "zarobljeni i strijeljani, osakaćeni, uništena su im materijalna i kulturna dobra".

Analizirajući dobivene rezultate, autor će iznijeti i ove zaključke:

1. Ljudsku potrebu za osiguravanjem potomstva 'poticali su' bolesti, epidemije, ratovi, posebno oni s genocidnim namjerama, kao što je bio rat u BiH protiv bošnjačkih i hrvatskih obitelji. Autor u tom smislu, govoreći o reproduktivnoj funkciji obitelji, posebno navodi stradanje bošnjačkih žena koje su bile izložene ne samo maltretiranju i ubijanju nego i masovnom i organiziranom silovanju, što je bio dio "agresorske genocidne politike". Time je ženi-muslimanki, smatra autor, trebalo "udariti na obraz", obeščastiti je i poniziti, umanjiti njezin ugled u vlastitoj obitelji i kod rodbine te u društvu u cjelini i time satrti "dio islamske kulture i tradicije koja se odnosi na mjesto žene u muslimanskoj porodici, te je onemogućiti da u braku rađa novi pomladak". (347-348)

2. Kako *ekonomski napredak* nekoga društva ovisi ponajviše o obiteljima i njihovom ekonomskom stanju, u obzir treba uzeti masovna stradanja, ubijanja i ranjavanja, koja su u ratu od 1991. do 1995. presudno utjecala na ekonomski napredak obitelji u Bosni i Hercegovini, od kojih su mnoge protjerane sa svojih ognjišta, imo-

vina im opljačkana i uništena, tako da se kasnije nisu imale kamo vratiti, a što je bio i jedan o ciljeva agresorske ratne genocidne politike. Zbog velikosrpske agresije i napuštanja mjesta stanovanja i svojih imanja, najveći broj bošnjačkih obitelji bio je prisiljen modificirati svoje ekonomske funkcije. Potrebno je istaknuti, naglašava autor, da u tim progonima nisu stradale samo bošnjačke i hrvatske nego u velikom broju i srpske obitelji. Njihovi vođe gurnuli su ih u agresiju iz koje nisu mogli izići netaknuti, čime su bili prisiljeni na preseljavanje i nacionalno homogeniziranje.

3. Kad je riječ o *emotivnoj funkciji*, autor je stavlja u kontekst unutarnjih odnosa u obitelji, naglašavajući važnost istraživanja fenomenologije emocija u obiteljima, s posebnim osvrtom na emocije tijekom rata, gdje se isprepleću ljubav, ponos, radost, tuga, stid, nada, očekivanja i mržnja te, dodao bih, nepovjerenje, želja za osvetom. Jedno od najtežih emocionalnih stanja bilo je ono koje se odnosilo na navikavanje na "smrt" u ratu, nadanja da nitko od članova njihove obitelji neće stradati.

4. Govoreći o utjecaju obitelji na *kulturu društva* općenito, posebice na nacionalnu kulturu, a to znači na jezik, moral i običaje, umjetnost, autor ističe da svaka obitelj ima nemjerljiv utjecaj na kulturu i na ideologiju, s kojima se pojedinac upoznaje ponajviše upravo u obitelji. No u obiteljima se stvara i odnos prema naciji i religiji, prema nacionalnim i religijskim razlikama, prema nacionalizmu i nacionalšovinizmu. Obitelj postaje mjesto tolerancije i prihvaćanja drugoga i drukčijeg ili mjesto rađanja nacionalšovinizma, što ne znači da se sve to ne može pojaviti i izvan obitelji. Od tih vjerovanja i uvjerenja uvelike zavisi i djelovanje pojedinaca. Prevagu je kod promotora velikosrpske ideologije "svi Srbi u jednoj državi" odnijela politička ideologija, koja je s najviših političkih razina bila spuštena na područje obiteljskih odnosa.

Beridan također ističe da su prije i tijekom rata u BiH (1991.-1995.) dominirale tri političke koncepcije: 1) cilj političko-

ga vodstva srpsko-crnogorskoga naroda bila je Jugoslavija, bez obzira na sredstva kojima bi to trebalo postići: rat, progon, ubijanje, genocid nad nesrpskim stanovništvom, ponajprije nad Bošnjacima, jer "samo Srbinom Srbin može vladati"; 2) političko vodstvo hrvatskoga naroda u BiH imalo je u vidu zauzimanje i kontroliranje što većega teritorija Bosne i Hercegovine kroz projekt Hrvatske Republike Herceg-Bosne i te prostore vezati na Hrvatsku; 3) autor misli da su bošnjačke stranke i njihovi vođe imali cilj očuvanja Bosne i Hercegovine u njezinim međunarodno priznatim granicama. Uspoređujući te tri koncepcije, može se zaključiti da su one, kako navodi autor, u najvećem dijelu i određivale njihova djelovanja u ratu, a sve da bi preko njih ostvarile svoje političke i ratne ciljeve.

Uza sve to, veliku ulogu u pripremi velikosrpske agresije imala je Srpska pravoslavna crkva, čiji su predstavnici i na najvišoj i na najnižoj razini u cijelosti podržavali projekt stvaranja velike Srbije.

5. Svakako, *odgojno-obrazovna funkcija obitelji* jedna je od važnijih funkcija koju obitelj ima u društvu, svejedno je li riječ o mirnodopskim ili o ratnim uvjetima. Međutim, ta funkcija u ratnim okolnostima postaje izrazito važna, kao što se pokazalo upravo u ratu u BiH (1991.–1995.), a posebno nakon njegova završetka, kada su mnogi – stvarajući vojnu karijeru – stvarali i svoje obitelji, pri čemu su kao ratnici stjecali poseban društveni status općenito, ali i onaj materijalni.

S druge strane, obitelji su tijekom rata imale posebnu ulogu: u njima se, kako autor navodi, pojačala funkcija odgoja i obrazovanja u duhu vjerske, odnosno religijske, doktrine. Odjednom su svi bili muslimani, katolici i pravoslavci. Zahvaljujući

tome, i u ratu su nosili materijalne simbole svojih religija: križ, krst ili uzvik *Allahu ekbar*.

Autor zaključuje da zbog progona i raseljenosti ni obitelji, ali ni društvo u cjelini, nisu mogli ispuniti svoju zadaću u pogledu odgoja i obrazovanja svojih članova.

6. Govoreći o *zaštitnoj funkciji obitelji*, Beridan navodi da ta funkcija u ratu dobiva posebno na važnosti, jer ratna djelovanja i ratne okolnosti 'tjeraju' sve članove obitelji da se više brinu jedni za druge, jer društvo kao takvo, ali ni država, nisu u stanju pobrinuti se za svoje članove i zaštititi ih. Stoga se funkcije zaštite pojedinca s najviše državne razine spušta na individualnu, pa ni ponašanja mnogih obitelji nisu bila planirana nego spontana. U cilju zaštite svojih članova mnogi su otišli u izbjeglištvo u strane zemlje.

Na kraju autor zaključuje da su problemi nastali i kad su nakon sklapanja Daytonskoga sporazuma (1995.) stvoreni kakvi-takvi uvjeti da su se mnoge obitelji već 1996. mogle vratiti svojim kućama. Međutim, u najvećem broju slučajeva njihove kuće bile su porušene, devastirane ili zapaljane. Trebalo je krenuti iz početka i tu započeti funkciju zaštite preostalih članova obitelji. Strašna ratna iskustva agresivskoga genocida na cijelom području Bosne i Hercegovine onemogućit će brzu prilagodbu građana Bosne i Hercegovine na poslijeratni način života, na nestabilnost i na mnoge provokacije i ubojstva, posebno nakon povratka u mjesta u kojima su kao nesrbi bili manjina.

Završno, može se reći da su tijekom rata u BiH (1991.–1995.), svejedno je li riječ o bošnjačkim, hrvatskim ili pak srpskim obiteljima, sve one bile na različite načine "zahvaćene" ratnim djelovanjima i ratnim gubitcima. Ginulo se na svim stranama, i tu nije bilo razlike, ali najveće negativne posljedice imale su bošnjačke, a potom i hrvatske obitelji. No ni srpske nisu ostale imune na ta zbivanja.

Knjiga je vjerni pokazatelj stradanja kroz koje su prošle obitelji Bosne i Her-

cegovine. U tom smislu može poslužiti "kao priručnik za osobno intelektualno obogaćivanje svakoga tko za taj dio bosanskohercegovačke historije pokazuje znatiželju i interes". Budu li pokazali tu znatiželju, knjiga će im pomoći da se upoznaju sa "subjektivnom stranom odnosa rata i obitelji", s deinstitucionalizacijom smrti kao i personalizacijom patnje i stradanja, ali i s prikazom rata kao fenomena koji ukida "sva ljudska prava, ponajprije pravo na život, ali i pravo na dostojanstvenu smrt".

U tom smislu ova knjiga bit će nezabilazan priručnik u studiju sociologije obitelji.

Ivan Markešić